

Türkiye’de Gayrimüslim Cemaatlerin Sorunları ve Vatandaş Olamama Durumu Üzerine (*)

Etyen Mahçupyan
TESEV Demokratikleşme Programı Direktörü
Haziran 2004

Giriş

Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyetine geçiş, dünyada benzeri olmayan bir travmatik ortamda gerçekleşti: İmparatorluk yaklaşık 50 yıllık bir süre içinde (1870-1920) topraklarının %85’ini ve nüfusunun %75’ini kaybetmişti. Dar bir alana hapsolme duygusu, dünya güçlerinin her an değişen bölme ve parçalama stratejileriyle daha da pekişmekteydi. Bu durum bir horlanma ve aşağılanma ile birlikte geldi; çünkü özellikle İttihad ve Terakki döneminde Osmanlı sisteminin gayrimüslim milletlerine yönelik devlet uygulamaları, insan haklarına aykırı bulunduğu ölçüde, Türkleri de bir kavim olarak mahkum etmenin meşruiyetini sağlamaktaydı.

Bu baskı ortamının iki temel sonucu oldu: Toplumsal biliçaltına sürekli bir bölünme korkusu yerleşirken; sanki buna çare teşkil etmek üzere Türklerin bir millet olarak onurlarını yeniden kazanmaları yönünde büyük bir çaba gösterildi. Onurun yeniden kazanılması veya hakedildiğinin kanıtlanmasıyla, Türkiye Cumhuriyeti de çağdaş ülkeler arasında ‘hakettiği’ yeri alacaktı... Böylece bir yandan dil ve tarih üzerine ideolojik çalışmalar sayesinde Türklüğe dünya sahnesinde benzersiz bir yer açılmaya çalışılırken; öte yandan da tarihin unutulmasına dayanan ‘yeni bir başlangıç’ mitosunu üretti.

Söz konusu sürecin ve anlayışın parçası olarak, Cumhuriyet’in başına gelindiğinde gayrimüslim azınlık cemaatlerinin İmparatorluk boyunca yaşanmış olan ortak tarihleri toplumsal hafızadan sanki ‘silinerek’ yerine Lozan Anlaşmasının yaptırımları konmuştu. Diğer bir deyişle gayrimüslimler artık toplumsal tasavvurun otantik öğeleri değil, devlete uluslar arası hukuk yolu ile bağlanmış ‘ek’ unsurlardı. Ne var ki Lozan esas olarak ‘insan hakları’ perspektifine oturmakta ve gayrimüslim cemaatlere tüm vatandaşlık haklarının verilmesini ima etmekteydi.

Dolayısıyla da Lozan Türk devlet anlayışı içinde ikircikli bir anlam ifade etti. Çünkü bu Anlaşma hem Türkiye Cumhuriyeti’nin varlığının ve bekasının uluslar arası garantisiydi; hem de ülkeyi kuranlar tarafından geliştirilen ‘vatandaş’ tanımını zafiyete uğratmaktaydı. Bunun nedeni çok etnili bir toplum yapısına sahip olunması yanında, insanların yüzyıllar boyunca kendilerini mezhepsel bir kimlik içinde algılamaları ve tanımlamalarıydı. Sonuçta ‘Türk’ kavramı zımnen ‘Müslüman’ tanımıyla bütünleşti ve bu topraklarda yaşamakta olan Müslümanların ‘Türk’ oldukları şeklinde bir varsayım egemen oldu. Diğer taraftan aynı Müslümanların bir kısmının tepeden gelen modernist devrimi reddetmeleri; reddetmeyenlerin ise çoğunluk oldukları için iktidara talip olmaları, rejimin dini kontrol altında tutan otoriter bir laiklik üzerinde inşa edilmesine yol açtı.

Ancak bu laiklik gayrimüslimlerin önüne gerçek birer vatandaş olma yolunu açmadı. Oysa gerçekten laik bir devlette din farklılığına dayanan bir azınlık tanımı anlamını yitirebilir ve Lozan'da yaptırım olarak ifade edilen haklar zaten vatandaşlık temelinde sağlanabilirdi... Çünkü bu kendine özgü laiklik anlayışı, devletin sahipliğine ve iktidar yapısına yönelik araçsal bir işlev görmeye kaldı ve gayrimüslim cemaat üyelerinin dinlerinden sıyrılan bir kimlik içinde devletle bağ kurmalarını engelledi.

Böylece ortaya devletle toplum arasında sürekli bir gerilim kaynağı olan, içi kasten belirsiz bırakılmış bir 'vatandaş' kimliği çıktı. Devlette billurlaşmış olan bekaya ve iktidar yapısına ilişkin korkular, dindar Müslümanlar karşısında laikliğin, gayrimüslimler karşısında ise Müslümanlığın bir ölçüt olarak alınmasıyla sonuçlandı.

Buna karşılık devletin dindar Müslümanlara ve gayrimüslimlere yönelik stratejisinde temel bir fark bulunmakta: Müslümanlar karşısındaki otoriter laiklik yorumu, Osmanlı dönemi ile bir kopuşun ifadesi ve iktidar alanının tanımına ilişkin bir araç. Oysa gayrimüslimler karşısındaki dışlayıcı ve zayıflatıcı politika, son dönem Osmanlı uygulamalarıyla bir süreklilik içinde, devletin bekası ve bütünlüğü mantığına dayanmakta. Diğer bir deyişle Türkiye Cumhuriyeti bürokrasisi gayrimüslim cemaatlere, bugün halen 'vatani yabancı unsurlardan temizleme' misyonu içinde yaklaşıyor. Bu nedenle devlet hem her fırsatta Lozan'a sahip çıkmakta; hem de Lozan'ın en işlevsel maddelerini açıkça ve sistematik olarak ihlal etmekte...

Bu durum Türkiye'deki resmi modernlik algılamasıyla doğrudan bağlantılı gözüküyor: Bireyselleşmeyi ve kamusal alanda eşitlikçi bir bakışı vurgulayan relativist zihniyetin dışarıda bırakılarak; salt dinin ve geleneğin geriletilmesine dayanan bu modernlik tanımı; sonuçta otoriter zihniyet içinde şekillenmekten kurtulamadı. Hukuk ve ideoloji devletin içerden tanımlanmış çıkarları doğrultusunda kullanılacak araçlara dönüştü. Böylece hukuku kullanan ama kendisini hukukun felsefesine bağımlı hissetmeyen; söz konusu hukukun dayandığı ideolojik tercihlerle yüzleşmekten kaçınan; devlet düzleminde tanımlanan 'fayda'dan hareketle, etik kaygıları kolaylıkla bir kenara bırakabilen bir bürokratik tavır, devletin iç karar mekanizmasında kendisine kalıcı bir yer bulmuş oldu.

Gayrimüslim azınlık cemaatleri de esas olarak bu iç yapıya muhatap oldular. Lozan'dan gelen haklar hiçbir zaman tam olarak kullanılmadığı gibi, cemaatlerin iktisadi ve kültürel temellerinin adım adım yıpratılmasına yönelik de bir süreç yaşandı... Dolayısıyla bu cemaatlerin günümüze kadar yansıyan ve giderek pekişen sorunlarının ve muhtemel çözümlerin kaynağı da, devletin zihniyetinde, iç yapılanmasında, karar mekanizmasında ve toplumla kurduğu ilişkide radikal bir değişimi ima etmekte.

Değişen Dünya

Batıda yaşandığı biçimiyle klasik modern devlet yapılanmasının temeli, bireylerin kendisine vatandaşlık bağı ile bağlı olduğu ulus-devletler oldu. Bu aynı zamanda relativizmin üretebileceği muhtemel kaotik bireyler dünyasının, bir üst kurum tarafından meşru bir biçimde zapturapta alınmasını ifade etmekteydi. Dolayısıyla ulus kimlikleri, geleneksel kültürden, tarih ve coğrafyadan türetilse de, büyük ölçüde bir 'yaratı' olarak tarih sahnesine çıktılar. Bireyler ise kimliklerini bu ulusların doğal parçaları olmaları sayesinde elde etmekteydiler. Diğer bir deyişle ulusun onu meydana getiren bireye önceliği bulunmaktaydı; ve bu anlayış devletin de meşruluğunun garantisi oldu. Çünkü devletler ortak aklın yoğunlaştığı ve somutlaştığı kurumsal yapılar olarak, ulusun çıkarlarını 'muhakkak ki' tek tek

bireylerden daha iyi bileceklerdi. Böylece modernlik, bireyler arasında eşdüzeyle hak eşitlenmesine dayan bir homojenizasyonun yaşandığı; buna karşılık o bireylerle bağlı oldukları ulus-devlet arasında net bir hiyerarşinin söz konusu olduğu toplumsal bir var olma biçimi üretti.

Türkiye gibi ülkeler ise bu denklemin bireysel hak tarafından ziyade, devletle birey arasındaki hiyerarşik meşruiyete ağırlık verdiler. Bir yandan gayrimüslim vatandaşlar cemaat üyesi olarak algılanırken; Türk toplumu ‘sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış bir millet’ olarak tanımlandı. Böylece ‘millet çıkarımı’ savunmak da doğal olarak devletin uhdesine alındı. Ne var ki buradaki ‘millet’ artık gayrimüslimleri içermemekteydi; çünkü onların milletin dışında cemaatler olduğu açıktı... Söz konusu anlayışın genelde Türk toplumu tarafından da paylaşıldığını vurgulamak gerekir; aksi halde gayrimüslim azınlık cemaatlerine yönelik doğrudan devlet eliyle sınırlayıcı politikalar üretilirken, buna hiçbir toplumsal tepkinin gelmemesi ve toplumun bu uygulamaları görmezden gelmesi kolayca açıklanamaz. Bu ortam geçen yüzyılın neredeyse sonuna kadar gayrimüslimlere yönelik yaklaşımın arka planını oluşturdu...

Ne var ki yüzyılın son çeyreğinde Batı dünyasında su yüzüne çıkan zihni değişim süreci, gecikerek de olsa son birkaç yıl içinde Türkiye’yi etkisi altına almış gözüküyor. Söz konusu değişim sürecinin kaynağı moderniteye yönelik eleştirilerin yeni bir toplum, devlet ve siyaset tanımına yol açması. Günümüz ideolojik söylemleri içinde kendisine sıkça yer bulan ‘katılım’ fikri modernitenin değil, ona alternatif olarak üretilen yaklaşımların uzantısı. Bu fikrin ardında ise, herhangi bir toplumda bireylerin sanıldığı gibi homojen olmaması ve devletlerin ulusları bizatihi temsil etme yeteneklerinin gerçekte son derece sınırlı olduğu tespiti yatmakta.

Heterojenlik ise salt bireysel tutum farklılıkları biçiminde yaşanmamakta: Bu bireylerin hissettikleri aidiyetlerden hareketle oluşturdukları kültürel kimlikleri, farklı algılama ve tutumların da temelini oluşturuyor. Diğer taraftan söz konusu kimlikleşme, kültürleri yaratan unsurların tarihi ve coğrafi niteliği nedeniyle aynı zamanda bir yöreselleşmenin ve yerelleşmenin de ifadesi. Modern algılamayı büyük ölçüde kıran bu tespitler, toplumsal alanda iki önemli gelişmenin de çıkış noktası oldu: Birincisi yeni bir cemaatçiliğin doğuşu; ama bu cemaatçiliğin kendi içinde ve dışında daha demokratik bir ilişki sistemi talebiyle birlikte siyasallaşmasıydı. İkincisi ise, cemaatlerin kendi kültürlerini korumak, yeniden üretmek ve geliştirmek konusunda haklar talep etmesiydi.

Günümüzde ülkelerin üzerindeki demokrat basınç sadece genel atmosferle sınırlı değil. Devletlerin karar ve eylemlerinin meşruiyeti de giderek uluslararası kurumların yaptırım alanına giriyor ve bu durum ulusal hukuk anlayışlarının üzerinde yer alan bir hukuk çerçevesi içinde ele alınıyor. Örneğin AB süreci içinde hayati bir nitelik taşıyan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi açısından, devletlerin kendi hukuksal anlayışları ve tanımlarının artık hiçbir geçerliliği bulunmuyor. AİHM bütün hukuksal kavramları kendi içtihatlarıyla tanımlamakta ve uluslararası bir ‘bağlayıcı dil’ oluşturmakta. Bu durumun handikaplarından biri, AİHM’de henüz berraklaşmamış konuların çelişkili kararlara yol açması veya AB üyesi ülkelerin geçmişteki yaklaşımından etkilenmesi. Örneğin din konusu bu bağlamda ön plana çıkmakta; çünkü Mahkemenin henüz oturmuş bir din ve dinsel pratik tanımı bulunmuyor. Buna karşılık azınlık haklarına ilişkin geniş bir içtihad oluşmuş durumda: Örneğin bir Roman’ın ‘göçebelik hakkının engellendiğine ilişkin’ İngiltere aleyhine açtığı davada, Mahkeme ‘azınlıkların özel ihtiyaçları ve güvenliklerini koruma’ gerekçesiyle başvuruyu haklı bulmuştu... Yunanistan ve Bulgaristan’da devletlerin Türk cemaatlerine müftü empoze etmeleri karşısında açılan davada, AİHM azınlık cemaatinden yana tavır almış ve dinsel cemaatlerin ‘kamu düzenini

bozmadıkları sürece mümkün olduğunca özerk' olma haklarını kayda geçirmişti.... Gene Yunanistan'da devletle manastırları karşı karşıya getiren bir davada ise, Mahkeme istimlakın ancak adil tazminat karşılığı kabul edilebileceği; ve asgari dinsel pratik açısından gerekli mülklere hiçbir şekilde el konamayacağı kararını aldı.

Öte yandan bu süreç Sovyetlerin çökmesiyle somutlaşan yeni bir küreselleşme açılımına da malzeme teşkil ediyor. Böylece heterojenlik, kültürel kimlik ve haklar demokrat bir siyasi sistemi tanımladıkları ölçüde standardize olup, modernliğin çeperinde yaşayan toplumların gündemine girmekte. Artık bugün küresel çapta var olan çok kültürlülüğün, bizzat ulus-devletler içinde de var olduğu; ve hukukun bu durumu göz önüne alması gerektiği tartışılmaya gerek olmayan bir kabul niteliğinde. Bütün bu gelişmelerin mantıksal sonucu azınlıkların yeni bir gözle ele alınması ve azınlık haklarının temel insan hakkı olarak anlaşılmasıydı... Böylece Türkiye gibi birçok ülke, tarihten yansıyan uluslaşma sorunlarını henüz çözmeden, modernite sonrası bir dünyanın yeni demokrasi ölçütleriyle karşı karşıya geldi...

Yaşananlar ve Durum

Türkiye'deki gayrimüslim azınlık cemaatleri ruhban yetiştirme ihtiyacının karşılanamamasından, okullarda müdür yardımcısının Türk etnik kökeninden olması zorunluluğuna kadar uzanan epeyce geniş bir sorunlar kümesi ile karşı karşıyalar. Ancak Cumhuriyet dönemi boyunca yaşanan sürece damgasını vuran konu 'vakıf mülkleri' olmuştur. Çünkü Osmanlı millet sisteminin bakiyesi olan bu cemaatlerin tüm maddi varlık temeli vakıf sistemine dayanmakta. Dolayısıyla devletin bu alandaki tasarruf ve yaptırımları, gayrimüslimlerin kendi kültürlerini koruma ve geliştirmeleri açısından hayati bir önem taşıyor. Diğer bir deyişle söz konusu maddi temelin budanması, gayrimüslim azınlıkların birer 'cemaat' olarak varlıklarını sürdürmelerini de büyük ölçüde engelleyebilmekte.

Bu açıdan bakıldığında bir cemaatin tüzel kişilikler yoluyla mülk edinebilmesi; bu mülkleri tasarruf edebilme ve geliştirebilmesinin niçin üzerinde en çok durulan ve yoğun şikayetlere neden olan konu olduğu anlaşılıyor. Tarihsel olarak ele alındığında kritik noktalardan biri, bütün gayrimüslim cemaat vakıflarının padişah fermanı ile kurulmuş olması; yani vakfiyelere dayanmadıkları ölçüde, vakıfların idaresine ilişkin yasa ve uygulamalar açısından istisnai bir nitelik taşımalarıdır. Nitekim bu vakıfların tüzel kişilik haline gelerek tapu sahibi olmaları ancak 1912 yılında gerçekleşmiş; ve Lozan Anlaşması sayesinde de adil ve kalıcı bir statü sahibi olmaları mümkün kılınmıştı. Ne var ki devletin söz konusu Anlaşmaya uymaması sonucu, sonraki yıllar bir dizi yasa dışı uygulamaya, bitmeyen şikayetlere ve çözüme hizmet etmeyen düzenlemelere sahne oldu. Bugün açıkça görülmekte ki, eğer devlet Lozan'a uymayı bir siyasi tercih olarak benimseyebilseydi; günümüzde halen devam eden sorunlara da sebebiyet verilmezdi...

Gerçekte 1923-73 arasındaki elli yıl, konunun uykuya yattığı, Osmanlı döneminden gelen teamülün de facto devam ettiği bir tür 'tereddüt' dönemi oldu. Bu arada 1935 yılında çıkan 2672 sayılı Vakıflar Kanunu'nun ardından, 1936'da Vakıflar İdaresi gayrimüslim azınlık vakıflarından mal ve mülklerine ilişkin beyanname istemişti. Bu liste vakıfların ellerindeki mülklerin, herhangi bir kıstasa veya formel ölçüde tabi olmayan basit bir listesinden ibaretti. Ne var ki 1974'de Vakıflar İdaresi Hukuk Genel Kurulu'nun tefsir kararıyla, 36 Beyannameleri bir vakıfname olarak telakki edildiler. Böylece 1936 yılından sonra edinilmiş olduğu için beyannamelerde yer almayan mülkler hakkında iptal davaları açıldı ve söz konusu mülklere ya devlet tarafından el konuldu, ya da eski sahiplere bedelsiz olarak iade yolu açıldı. İdarenin dayandığı mantık 36 Beyannamelerinde 'mülk edinme hakkının' olmamasıydı. Oysa

böyle bir hakkın olabilmesi zaten mümkün değildi; çünkü bu beyannameler birer vakfiye niteliği taşımadıkları için sadece mülk listesi olarak düzenlenmişlerdi. Diğer bir deyişle 36 Beyannameleri, azınlık vakıflarının ne yapıp ne yapmayacakları konusunda hiçbir şey söylemiyordu. Dolayısıyla bu belgeler vakıfların yetki alanları konusunda herhangi bir sınırlama da getirmemekteydi.

Ancak Vakıflar İdaresi bu tamamen nötr listeleri, birer 'vakfiye' olarak tanımlarken, gayrimüslim vakıfların da aleyhine yorumlamayı tercih etti. Daha sonraki istikrarlı uygulama da göstermekte ki, gerçek amaç zaten azınlık vakıflarının mülklerine el konmasıydı ve 36 Beyannamelerinin 'vakfiye' olarak kabulü sadece hukuki bir kılıf olarak düşünülmüştü. Böylece devlet hukuka aykırı olduğu apaçık bir uygulamayı 'hukuksallaştırarak' Osmanlı'nın keyfi müsadere anlayışını Cumhuriyet'e taşımış oldu... Gayrimüslim cemaat vakıflarının 1974 sonrasında karşı dava açma haklarının da bir süre kabul edilmemesi ise, hukuksuzluğun aleni hale gelmesinin bürokrasiyi rahatsız etmediğini göstermekteydi. Ardından gelen dönemde bu davalar açıldı ama hepsi de Danıştay tarafından reddedildi. Diğer bir deyişle devlet bir süre hukuktan kaçındıktan sonra, kaçınılmaz olarak muhatap olduğunda da hukuka aykırı pozisyon alıp bunda ısrarlı olmakta bir sakınca görmedi.

Durumun vehameti bununla da sınırlı değil. Çünkü 1935 Vakıflar Kanunu'nun daha sonraki yıllarda yapılan düzeltmelerle birlikte geldiği noktada, hem Lozan'a hem de Anayasa'ya aykırı olduğunu bugün hemen herkes kabul etmekte. Bu yasa, gayrimüslim azınlık cemaatleri üzerinde fiziksel baskı kurmak üzere, hukuku araçsallaştırdığı ölçüde; arkada yatan niyeti ve zihniyeti de sergilemekte. Örneğin Yasa ilk çıktığında cemaatler mütevellî seçimlerini kendileri yaparlarken, 1938'de değiştirilen iki madde ile mütevellinin Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından atanması öngörülmüştü. Muhtemel yurt dışı tepkilerden çekinen Dışişleri Bakanlığı'nın engellemesiyle bu uygulama yürürlüğe konamadı ama günümüze kadar gelen yeni bir belirsizliğin, dolayısıyla da manipülasyonun kapısı açılmış oldu.

Gayrimüslim cemaat vakıflarının gayrimenkul sahipliği konusu hala çözümlenmiş değil. Ancak Avrupa Birliği'ne yönelik olarak girişilen reformların bu konuyu dışarda bırakması da mümkün olamazdı. Dolayısıyla gayrimüslim azınlık vakıflarının mal edinme ve tasarruf etmelerine ilişkin yeni bir yasa çıkarıldı. 4771 sayılı yasa bu vakıflara gayrimenkul elde etme, satma ve bağış alma hakkı tanıdı. İzin mercii olarak Bakanlar Kurulu'nu gösteren bu yasanın ardından çıkan yönetmelik ise, konunun ardındaki ideolojik ve psikolojik direnci açıkça ortaya koymaktaydı. Çünkü söz konusu yönetmelik öyle koşullar öne sürmekteydi ki, yasa ile gelen haklar neredeyse tümüyle geri alınmaktaydı. Ayrıca kayıt dışı kalmış gayrimenkullerin tapuya işlenmesi için 18 ay süre konmuştu. Dolayısıyla da bu sürede gerekli koşulları yerine getiremeyen vakıfların mülklerine el konma imkanı korunmuş oluyordu.

Şikayetler üzerine yasa 3 ay sonra değiştirilerek Vakıflar Müdürlüğü izin mercii haline getirildi. Ardından aksaklıkları dikkate alacak şekilde 4778 sayılı yasa çıkarıldı. İzin alma koşullarında, sunulması gereken belge adedinde daha mantıklı bir uygulamayı öngörerek belirli bir iyileştirme getiren bu yasa, birçok somut alanda da iyileştirmelerin habercisi: Örneğin en azından kağıt üzerinde artık ibadethane açmak mümkün; taşınmazların onarımı için izin alma zorunluluğu kalkmakta; vakıfların yeni bağış almalarının yolu açılmakta...

Ancak bu konuda asıl mesele vakıf mallarına el konması sürecinin durup durmayacağı ve daha önce el konmuş mülklerin iade edilip edilmeyeceği. Ankara İdari Mahkemesi'nin 2001 yılında aldığı bir karar el konma olayını şimdilik durdurmuş gözüküyor. Ama alınan karar bir mülke el konmama koşulu olarak 'fiili ve hayri işlev' koşulunu getirmekte. Diğer bir deyişle

hala vakfın kaderi bürokrasinin söz konusu mülkün işlevine ilişkin kanaatiyle bağlantılı kılınmış durumda. Bunun anlamı, bir konjonktür değişimi vukuunda, aynı yasanın yeniden müsadere kapısını açabilecek olmasıdır. Daha önce al konmuş mülkün iadesine gelince, yeni yasa ancak söz konusu mülk vakfın ‘tasarrufunda’ ise buna cevaz vermekte. Yani vakıf o mülkün kendisine ait olduğunu kanıtlamanın dışında, halen mülkü kullandığını da kanıtlamak zorunda. Bunun temel mülkiyet hakkını ihlal eden bir uygulama olmasına karşın yasaya geçmesinin ardında ise, gelecekte cemaatlerin küçülmesi ile birlikte bu mülklerin kullanımdan çıkması ve devlet tarafından el konabilmesi mülahazası yatmakta.

Kısacası yeni yasa birtakım düzeltme ve açılımlar ima etse de, ardındaki temel zihniyetin değiştiğini söylemek pek kolay değil. Anlaşılan o ki bürokratik mekanizma AB süreci içinde gelen reformların yarattığı atmosferde ‘şimdilik’ bir geri adım atmaya uygun bulmakta. Ama hem yasalar hem de yargı kararları eski uygulamaya muhtemel bir dönüşün altyapısını da elden kaçırmamaya çalışıldığını gözler önüne seriyor. Nitekim son yasanın çıkmasından sonra bile, halen devam eden iade başvurusu davalarında Danıştay hala eski tutum ve mantığını sürdürmekte; ve söz konusu başvuruları reddetmekte... Kasım 2003’e kadar yapılmış olan toplam 1532 iade başvurusunun hepsi, 622’si ilk sahibinin kimliğinden hareketle, 910’u ise ‘eksik belge’ gerekçesiyle, reddedildi. İkinci başvuru sonrasında ise sadece 242 gayrimenkul vakıf adına tescil edilirken, diğerleri gene red yanıtı aldı. Burada kullanılan ‘ilk sahip kimliği’ gerekçesi üzerinde ayrıca durulmayı hak ediyor. Çünkü bilindiği gibi, gayrimüslim vakıf mülklerinin büyük kısmı bağışlarla sağlanmakta; ve çoğu kez bağışı yapan kişi, mülkün kendi ve ailesinin uhdesinden çıktığını teyid etmek üzere, bağışı bir azizin veya İsa peygamberin ya da Meryem Ana’nın adına kaydettirmeyi tercih etmektedir. Dolayısıyla mülkün asli sahibi olarak kayıtlarda adı geçenler sadece sembolik nitelikte şahsiyetlerdir. Yüzyıllar boyunca gelen bu uygulamanın ardından, sanki bu olay bilinmiyormuş gibi, mahkeme kapılarında İsa peygamberin adının mübaşir tarafından okunması ve söz konusu ‘mal sahibi’ mahkemeye gelmediği gerekçesiyle, vakıf mülküne el konmasının teyid edilmesi utanç verici bir uygulamadır.

Vakıf malları konusundaki bütün bu ikircikli gelgitlere karşın, AB normlarının getirdiği yaptırımlar ve AKP hükümetinin tercihleri, şimdilik en azından ibadethane açma konusunda gözlemlenen yeni bir bakışa da işaret etmekte. Nitekim Dışişleri, İçişleri ve Adalet Bakanlarıyla AB Sekreterliği ve Başbakanlık Müsteşarlığını bir araya getiren Reform İzleme Grubu, Haziran ayı içindeki toplantısında Alanya’daki Katolik ve Protestan Almanlar’ın ‘Kilise Kurma ve Yaşatma Derneği’ aracılığıyla iki kilise kurmaları için yasal ve idari kolaylıklar sağlamayı karara bağladı. Aynı şekilde Türkiye ile AB arasındaki Ortaklık Konseyi’nin 43. toplantısının ardından, Bakanlar Kurulu “Ağustos sonuna kadar çıkarılması gereken yasa ve genelgeler arasına, dini özgürlüklerin kullanılması için gerekli genelgelerin çıkarılması ile Azınlık Vakıfları’nın mal edinmesi sorununun ortadan kaldırılmasını da kattı.” (Ağos, 21/5/2004)

Öte yandan bu gelişmeler bürokratik zihniyetin ve bürokrasinin sahip olduğu ideolojik tavrın gölgesinden sıyrılınmış olduğunu da göstermiyor. Yaklaşık bir yıldan bu yana Ankara’da açılmak istenen Presbiteryen Kilisesi ile ilgili gelişmeler bu açıdan laboratuvar niteliğinde bir örnek oluşturmakta: Bir işhanındaki dairenin uygun dekorasyonunun ardından Valiliğe yapılan ilk müracaat, imar mevzuatına uygunluk açısından reddedildi. Bunun üzerine uygun yer tahsisi için müracaat edilen Yenimahalle Belediyesi ile 11 değişik paftayı uygun kilise yeri olarak gösterdi ve nihayette Batıkent ilçesindeki arazi üzerinde görüş birliği sağlandı. Ne var ki inşaa izni için yeniden Valiliğe gidildiğinde, bu kez de ‘bölgede yerleşik cemaat bulunmadığı’ gerekçesiyle başvuru reddedildi. İşin ilginç yanı Valiliğin muhtarlıktan bilgi

istememesi ve muhtarlık yazısında Hristiyan kaydına rastlanmamış olmasıydı. Oysa bu kilisenin müstakbel cemaati arasında yer alan yabancı uyrukluların nüfus cüzdanlarında zaten din hanesi bulunmamaktaydı... Böylece olay bir tıkanma noktasına gelip dayanmış oldu. Çözüm ise ancak siyasi iradenin bürokrasiyi kesen bir inisiyatif almasıyla; İçişleri Bakanı'nın devreye girerek doğrudan müdahale etmesiyle sağlandı. (Radikal, 27/5/2004)

Bürokrasinin direnci sadece yeni uygulamalarda ortaya çıkmamakta: Siyasetçiler gündemde olan kararlarla ilgili olarak ağırlıklarını koyup çözüm üretebilirler; ancak gayrimüslim azınlık vakıf ve kurumları o andan itibaren siyasetçinin gözlem alanından çıkıp, süreklilik taşıyan bir bürokratik denetime muhatap olmaktadır. Diğer bir deyişle açılan bir kilisenin açık kalmasının koşulu gene bürokrasinin tutumuyla bağlantılı. Nitekim bazı kiliseler açılırken, aynı dönem içinde Antalya ve Mersin'deki Protestan kiliseleri kapatılabildi ve oradaki cemaatler ibadethane açma sürecinin başına dönmek durumunda kaldılar. Daha önemlisi gündeme gelmeyen, kemikleşmiş sorunların varlığı ve bürokrasinin genel bir teamül olarak keyfi tutumu. Örneğin Rum cemaati vakıflarında izin verilmediği için 13 yıldır seçim yapılamamakta. Bunun sonucunda vakıflar mafyavari ilişkiler içindeki birtakım insanların elinde kalmakta; burada oluşan 'çeteleşmeler' ise bürokrasi ile 'iyi ilişkiler' geliştirmenin yollarını kolaylıkla bulabilmekteler. Keyfiliğin işlevselleştiği diğer bir husus da bürokratik mercilerin farklı cemaatlere farklı yaklaşım sergilemesi: Herkesin iyi bildiği üzere Yahudi cemaatinin işleri çok daha pürüzsüz bir biçimde hayata geçerken; diğer cemaatler önemli zorlamalar ve engellerle karşılaşmaktalar.

Bu tablo yasalarla uygulama arasındaki uyumsuzluğu, Türkiye'de yasa çıkarmanın niçin yetersiz kaldığını gözler önüne sermekte. Çünkü zihniyet davranışa, yani uygulamaya içkindir... Bir toplumdaki zihniyeti çıkarılan yasaların lafzı değil, o yasaların nasıl algılandığı ve hayata geçirildiği gösterir. Bu noktada ise sadece genele yayılmış anonim bir devletçi/milliyetçi bakış değildir söz konusu olan. Çünkü bürokrasi, kendi iç hiyerarşisi içinde de inisiyatif alarak, bu zihniyeti pekiştirmeye ve işlevselleştirmeye çalışabilir. Böylece bürokratik direnç zaman içinde yapılaşarak, devletin resmi tavrına dönüşür. Bu yaklaşım bürokratik mekanizma içinde hem kariyer yolunu açan bir söylem, hem de devlet direncini 'siyasete' dönüştüren bir dil yaratır. Bunun yakın örneklerinden biri Tuncer Kılınç'ın MGK Genel Sekreteri iken, örtülü bir bürokratik dil kullanımı içinde, Vakıflar Müdürlüğünü gayrimüslim azınlık vakıf mülklerinin tescilinde yavaş davranılması için uyarmasıdır.

Ancak bürokratik direncin etkisi salt uygulama alanında değil, bizzat yasanın kaleme alınması safhasında da ortaya çıkmakta. Bu noktada iki ölçütün söz konusu olduğu söylenebilir: Çıkacak olan yasalara ya mümkün olduğunca belirsiz ve muğlak ifadeler konmakta; ya da bürokratik süzgeçten geçilmesini garanti edecek ibareler yerleştirilmektedir. Olumlu karşılanan ve bir 'iyileştirme' olduğu söylenen son yasada bile her iki duruma da gönderme yapan örnekler eksik değil: Yeniden kaleme alınan Yönetmeliğin 4.maddesindeki 'ihtiyaca binaen' ibaresi ile gayrimüslim azınlık vakıflarının talepleri, bürokrasinin 'ihtiyaç' değerlendirmesine tabi tutulmakta. Diğer bir deyişle cemaatin veya vakfın müracaata konu olan isteğinin ardında gerçek bir ihtiyacın olup olmadığı; yani cemaatin veya vakfın ihtiyacının ne olduğunu saptama yetkisi bürokrasiye tanınmakta. Bunun anlamı gayrimüslimlerin gerçek birer vatandaş sayılmamasıdır. Çünkü böyle bir koşulun 'diğer' vakıflara uygulanmaması bir yana; vatandaştan yansıyan bazı taleplerin bürokrasinin belirleyeceği 'ihtiyaç' kategorisine tabi tutulması, söz konusu vatandaşların ancak bürokratik kuşatma altında var olabildiklerinin, bir anlamda 'rehin alınmış' olduklarının nişanesi.

Yönetmeliğin 6.maddesi ise ‘ilgili Bakanlık, kurum ve kuruluşlara’ atıfta bulunarak, istihbarat alanında çalışan devlet kurumlarının devreye girmesinin yolunu açmakta. Böylece gayrimüslim azınlık vakıfları hakkında yapılacak gizli araştırmalara binaen, müsadereye kadar varan engelleyici uygulamalara yol açabilecek hukuki bir altyapı mümkün kılınmakta. Yetki gaspı işlevine sahip söz konusu maddenin bu yönde ne denli kullanılacağı önceden bilinemese de, geçmiş uygulama bu konuda kuşkucu olmayı doğruluyor. Bu tür lafzi ‘tedbirlerin’ yasalarda kendine yer bulması, gayrimüslimlerin devlet tarafından hala birer ‘tehlike odağı’ olarak görüldükleri; diğer bir deyişle gerçek birer vatandaş sayılmadıkları tezlerini güçlendirmekte.

Süregiden Sorunlar

Gayrimüslim azınlık cemaatlerinin en yakıcı sorunu muhakkak ki el konmuş olan gayrimenkullerin iadesinin çeşitli yöntemlerle geciktirilmesi ve yeni müsaderelelerin kesin bir biçimde engellenmesinin hukuken garanti altına alınmasının bir türlü mümkün olmaması. Yasaların lafzı, yorumlanması, bürokratik mercilerin tutumu, uygulamalar ve nihayet yargı kararları bu meselenin çözümünden ziyade, mümkün olduğunca ertelenmesini amaçlar gözükmekte. Ancak müsadere siyaseti sadece bununla sınırlı değil: Mazbut vakıfların, yani hayrat niteliğinde olan kuruluşların, ‘hayri niteliği kalmamıştır’ mantığından hareketle devlet tasarrufuna ve mülkiyetine alınması da söz konusu. Ankara İdari Mahkemesinin yukarıda sözü edilen kararından sonra, 2002 yılından bu yana böyle bir uygulama olmamasına karşın; bürokrasideki geçmiş yaklaşımın ileride yeniden nüksetmeyeceğinin hiçbir garantisi bulunmuyor. Bu yaklaşım değişmediği sürece gerçek bir ilerleme olmayacağını iddia etmek abartılı olmaz; çünkü bu uygulama devletin temel bakışının doğrudan uzantısı niteliğinde. Nitekim hayrat konumundaki binaların kültürel faaliyet için işlevsel kılınmasına veya bir vakıfta kullanılmayan bir mülkün başka bir vakıfta kullanılmasına, devlet bugün hala direnç göstermekte. Oysa yasa açısından bir engel bulunmuyor... Ama yapılan müracaatlara 2 ay içinde yanıt vermesi gereken İdare, istikrarlı bir biçimde bu yanıtı kaçınıyor ve müracaat sahiplerinin önünde tek yol olarak yargıya gitmek kalıyor.

Gayrimüslim azınlık vakıfları konusunda devletin asıl tutumu ise, bu vakıfların idari statülerine ilişkin tercihlerde ortaya çıkmakta. Vakıf yönetim kurullarının oluşumunda seçme ve seçilme mekanizması yıllardan bu yana önemli bir sorun olarak gündemde. Çünkü devlet bu temel hakların kullanılabilmesi için o vakfın ait olduğu coğrafi bölgede yerleşim koşulu getiriyor ve söz konusu bölgeleri de geniş yorumlamaktan kaçınıyor. Böylece nüfusları azalan cemaatlerin vakıf mülklerine devlet tarafından el konmasının da yolu açılmış olmakta. Diğer taraftan bu vakıfların birçoğunda seçimler uzun zaman aşımlarından sonra ancak özel izinle yapılabilmekte. Bu ise gayrimüslimlerin devlet inayeti ve rızası ile yaşamakta olduklarının bir başka biçimde tescilinin ifadesi. Dahası gayrimüslim cemaatin sayıca yetersiz kaldığı bölgelerde, Müslümanların da vakıflara üye olması sayesinde mülkler üzerindeki tasarruf cemaat dışına çekilebilmekte. Nitekim Kayseri’deki Ermeni Kilisesi Vakfı’nı yönetmekte olan Müslüman bir yöneticinin kilise açılmasına karşı çıktığı ileri sürülmekte (Radikal, 27/5/2004).

İdari statü açısından daha hayati ve belirleyici olan ise, gayrimüslim vakıflara tüzük yapma olanağının verilmemesi. Diğer bir deyişle bu vakıfların iç işleyişi bir nizama ve kurala bağlanabilmiş değil. Bu durumun müsadere uygulaması ile doğrudan bağlantısı var, çünkü eğer söz konusu vakıfların tüzüğü olsaydı devletin mülklere el koyması hukuken olanaksız hale gelecekti. Dolayısıyla gayrimüslim cemaat vakıflarına tüzük izninin verilmemesi, devletin açıkça hukuk dışı kalma gayreti ve azınlık gayrimenkullerine el koyma iştahıyla

açıklanabilir gözükmekte. Ancak bu durumun mal varlığını aşan iki vahim sonucu daha bulunuyor: Birincisi gayrimüslim vakıflarda karar mekanizması hem cemaat içi hem de cemaat dışı güç ilişkilerinin etkisi altında kalmakta ve vakıf yönetimleri psikolojik açıdan tedirgin bir noktada tutulmakta. İkincisi, Gayrimüslim vakıfların hükmü şahsiyetleri tam anlamıyla tescil olamadan sürdürülmekte ve böylece müsait koşullarda ortadan kaldırılmalarının da yolu açık tutulmakta.

Devletin vakıf tüzükleri konusundaki tutumu, cemaatlerin dini liderliği açısından da aynen geçerli. Gayrimüslim cemaatlerin dini liderlerinin seçimi ancak özel devlet izni ile gerçekleşebilirken; bu makamların tüzel kişilikleri hala bulunmamakta. Burada önemli olan, cemaatin haklarını sembolize eden mercinin hükmü şahsiyetinin böylece ortadan kaldırılmış olmasıdır. “Durum böyle olunca da, dini kurumların ibadetleri, toplantıları, yardım toplamaları, kendi din adamlarını yetiştirmeleri, mezarlık açmaları, çok farklı amaçlar için konulmuş farklı farklı yasalara tabi bulunmaktadır.” (Orhan Kemal Cengiz, ‘Türkiye’nin dini azınlıkları’- Radikal, 27/5/2004) Bu durumun yarattığı karışıklık ve tutarsızlıklar ise, hukuk yoluyla siyasi manipülasyonların yapılabileceği bir ortamı ime etmekte. Halen geçerli olan uygulamada dini liderler, yani patrik ve hahambaşılar birer ‘kişi’ olarak görülmektedir ve seçimler kazanan adaylara kisve giyme hakkı verilerek onaylanmış olmaktadır. Ama cemaatlerin meselelerinin sistematik kurallar dahilinde ve bürokratik bir gelenek üretecek biçimde karara bağlanması açısından son derece önemli olan ‘kurumsal tanınma’ bilinçli olarak dışlanmaktadır. Burada da devletin tercihi, gayrimüslim cemaatlerin manipülasyona açık ve bağımlı yapılar içinde; sürekli devlete muhtaç bir biçimde yaşamalarından yana...

Bu durumu yansıtan en yakın örnek ‘Türkiye Ermenileri Patriğinin Seçim ve Görevleri’ne ilişkin önerilen kalıcı düzenlemeye İçişleri Bakanlığı’nın karşı çıkmasıyla yaşandı. Lozan’da patriklik makamıyla ilgili bir hüküm bulunmamasını ve bugüne dek yasa, tüzük gibi bağlayıcı bir hukuki düzenlemeye gidilmemiş olmasını gerekçe gösteren Bakanlık, patrik seçimi ve azli konusunda Bakanlar Kurulu’nun yetkili olmasında ısrarlı oldu. Oysa yapılan teklif, hükümetin nihai onay makamı olması zorunluluğunu atlamış olsa da, patrik azlini sadece Ruhani Kurul’un uhdesinde olan bir ‘iç mesele’ olarak tanımlamamıştı. Ancak bu yanlış anlamayı veya koordinasyon atlamasını bir yana koyduğumuzda, devletin patrikliği hukuki statüye kavuşturacak bu düzenlemeyi tamamen mesnetsiz argümanlara dayandığı görülmekte: Buna göre söz konusu teklif ‘Lozan’ın üstünde hak verilmesi’, Patriğe dini konular dışında yetki verilmesi’, ‘Türkiye Ermeni Patrikhanesinin diğer azınlıklar içerisinde ayrıcalıklı bir konuma getirilmesi’ gibi sakıncalar içermekte. Muhakkak ki doğru yaklaşım, eğer varsa bu sakıncaların giderilerek gerekli statünün sağlanması iken; Bakanlık sadece ayrıcalıklara atıfta bulunmakta; ve buradan hareketle eski durumu muhafaza etmeye çalışmakta. Böylece anlaşılmakta ki bürokratik aktörlerin temel kaygısı var olan ilişki biçimini ve buna cevaz veren muğlak hukuki yapıyı korumaktan ibaret.

Dolayısıyla “Biz Lozan’ın üstünde bir yetki istemediğimiz gibi, Türkiye Cumhuriyeti kanunlarının dışında da bir ayrıcalık talep etmiyoruz” diyen Ermeni Patrikliği’nin sesi bu süreçte pek etkili olamıyor. Çünkü devlet bürokrasisi, gayrimüslim azınlık cemaatleri yönetimlerinin gerçek niyetlerini anlamaya çalışmaktan ziyade; onlara atfettiği niyetlere karşı tedbir almak üzere programlanmış bir savunma örgütü gibi çalışıyor. Durumun vehametini anlamak için, Bakanlığın söz konusu düzenleme için önerdiği maddelere bir göz atmak yeterli: Buna göre, patrik adayı olmak için istenen koşullar arasında ‘Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin itimadına mazhar olmak’ ve ‘Patriklik görevini layığıyla yapabilecek iktidar ve ehliyet sahibi olmak’ gibi şartlar var. Diğer bir deyişle devlet Ermeni cemaatinin ‘yanlış’ birini seçeceğinden o denli kuşkulu ki, patrik adayının ehil ve itimada şayan olup olmadığını

kendisi denetlemek istiyor. Ne var ki bu ölçütler son derece muğlak... Yani bürokrasinin istediği adamı seçtirip, istediği adamı seçtirmemesini kolaylıkla sağlayacak derecede afaki nitelermeler. Bir kez daha görülmekte ki, devlet mekanizması gayrimüslim cemaatler üzerindeki manipülasyon gücünü elinden kaçırmak istememekte...

Bunların dışında gayrimüslim cemaatlerin üzerinde baskı ve denetim aracı olarak kullanılan iki unsur daha bulunmakta. Bunlardan biri ruhban yetiştirme konusundaki sınırlama. Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması meselesi bağlamında da gündeme gelen bu konu, söz konusu yönüyle tüm dünya Ortodokslarını etkileyen bir niteliğe sahip. Ama daha genel bağlamı içinde ele alındığında, ruhban yetiştirme önündeki engeller, gayrimüslimlerin birer cemaat olarak yaşamalarını da nihayetle anlamsız ve olanaksız kılma potansiyeline sahip. Diğer bir deyişle devletin cemaatlerin tüzel varlıklarını fakirleştirme ve güçsüzleştirme politikası, bu noktada cemaat yapısının kültürel yeniden üretiminin temellerinden biri olan dinsel hizmetlere ve dini anlam dünyasına kadar uzanmakta.

Nihayet zikredilmesi gereken bir husus da, gayrimüslim cemaat okullarında 'Türk asıllı' birinin müdür yardımcılığı pozisyonunda olma zorunluluğu. Bunun anlamı gayrimüslim olan okul müdürlerinin devlet tarafından yeterince 'Türk' görülmemesidir. Anlaşılan devlet gayrimüslim okulların yönetimine ancak bir Türk kişi atayarak gerekli denetimin sağlanabileceğini düşünmekte. Diğer taraftan bu Türk kökenli müdür yardımcısı pratikte ve gerçekçi olarak ele alındığında bir 'gayrı-gayrimüslim' olmaktan öte kimlik taşımamakta. Dolayısıyla söz konusu müdür yardımcılarının hepsi de Müslüman olmakta... Kısaca söylemek gerekirse, iş gayrimüslimlere geldiğinde devlet açısından Türklükle Müslümanlık özdeşleşmekte. Bu ise ilginç bir vatandaşlık tanımına gönderme yapıyor: Türkiye'de vatandaşlık, devlete bu bağla bağlı olmalarına karşın, gayrimüslimleri Müslümanlarla eşit statüde konumlandırmadığı gibi; devletin bilinçli iradesi de bu farkın korunmasından yana. Nitekim gayrimüslim cemaat okullarındaki müdür yardımcıları disiplin kurullarının başyken, müdürler bu kurulların dışında tutulmaktalar. Bunun anlamı, devletin gayrimüslim cemaat okullarına doğrudan müdahale etme yetkisini, hatta okul müdürlerini dışta bırakacak yönelendirmeler yapma yeteneğini elinde tutmaya çalışmasıdır. Böylece idari hiyerarşi olarak daha aşağıda olan ancak daha 'Türk' sayılan bir Müslüman kişi, kendi üstü olan bir gayrimüslimin eksik Türklüğünden yararlanarak enformel bir güç elde etmekte; ve sembolik olarak 'Türk' devletin söz konusu 'eksik Türklükteki' kurumlar üzerinde ek bir denetim sağlamanın aracı olmaktadır.

Talepler ve Yöntem

Gayrimüslim cemaatlerin üç tanesi, yani Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatleri Lozan Antlaşmasına bağlı olarak Türkiye Cumhuriyeti içinde yasal statüye kavuşmuş gözükmekteler. Ancak yukarıda görüldüğü gibi bu statü cemaatlerin kendilerini iktisadi, sosyal ve kültürel olarak yeniden üretmeleri için yeterli bir taban sağlamamakla kalmıyor; devlet tehdidi ve tahakkümü altında bir 'azınlık durumu' yaratıyor. Öte yandan vurgulamak gerekir ki sadece söz konusu üç cemaatin Lozan'a atfen ele alınması, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir tercihidir. Çünkü Antlaşma herhangi bir cemaat adı vermemekte ve sadece 'gayrimüslimler' ibaresini kullanmaktadır. Diğer bir deyişle Lozan Müslüman olmayan, kendisini Müslümanlık dışında tanımlayan herkesi ilgilendiren bir anlayışı ifade etmekte. Bu durum örneğin ateistlerin de bir 'cemaat' olarak dikkate alınmalarını ima edebilir. Ama Lozan'ın ruhu ve asıl vurgusu Müslümanlar dışında mümkün olduğunca cemaat üretmek değil; tam aksine Türkler dahil herkese vatandaşlık haklarının garanti edilmesidir. Nitekim Antlaşmanın maddeleri gayrimüslimlerin konu edilmesiyle yetinmemekte ve devlete

vatandaşlık bağıyla bağlı bulunan herkesi kapsamaktadır. Nitekim Lozan'ın Cumhuriyet'in 'kurucu antlaşması' olma niteliğinin temelinde de bu özellik yatar.

Ne var ki Türkiye'de devlet 'bağımsızlık' bağlamında her fırsatta Lozan'a gönderme yaparken, bu Antlaşmanın bağımsızlığı meşrulaştıran devlet/vatandaş ilişkisi üzerindeki maddelerini unutmuş gözükmekte. Bugün gayrimüslim cemaat temsilcilerinin ısrarla belirttikleri gibi, eğer devlet Lozan'a uymuş olsaydı cemaatlerin hiçbir şikayeti bulunmayacaktı. Kısacası günümüzde gayrimüslim azınlıkların devletten tek ve biricik talebi, bu devletin kuruluş metni olan Antlaşmaya uyulmasından ibaret. Dolayısıyla gayrimüslimlerin herhangi bir ayrıcalık talepleri bulunmuyor. Hatta insan hakları paletine yeni dahil olan 'azınlık hakları' bağlamında ele alındığında; gayrimüslim cemaatlerin kendi üyeleri için bu hakları talep etmedikleri görülüyor. Talep edilen, bu ülkede diğer din tercihlerine sahip ve farklı etnik kökenden gelen insanlarla birlikte ve onlarla eşit vatandaşlar olarak yaşayabilmekten ibaret.

Bu açıdan ele alındığında, gayrimüslim azınlık cemaatlerinin kendi dinlerini, dillerini ve genelde kültürlerini koruyup geliştirme koşullarına sahip oldukları sürece 'azınlık' olmak da istemedikleri ortaya çıkmakta. Günümüz insan hakları anlayışı çerçevesinde kişinin kendi din, dil ve kültürüne bireysel ve kurumsal düzlemde sahip çıkması ise, zaten demokratik vatandaşlık anlayışının vazgeçilmez parçası. Yani gayrimüslimlerin normal birer vatandaş sayılması durumunda, cemaatsal bağlamda ayrıca herhangi bir ayrıcalık tanınması gerekmiyor. Dolayısıyla kritik soru, devletin gayrimüslimleri normal vatandaş saymakta niçin zorlandığı...

Anlaşılan devlete içselleşmiş olan bu çekince o denli güçlü ki, bürokratik mekanizma gayrimüslimleri normal Türk vatandaşları haline getirecek talepleri geri çevirmekle kalmayıp; gayrimüslimleri 'gayrimüslim' olarak tutmak için de azami gayret gösteriyor. Örneğin bugün gayrimüslimlerin devlet nezdinde kendi dinleri üzerinde tasarrufları yok: Devlet gayrimüslim sanılan bir kişinin dininin ne olduğu sorusunun yanıtı için söz konusu kişiye değil, onun ait olduğu varsayılan cemaatin dini liderliğine başvuruyor. Aynı mantıktan hareketle bir gayrimüslimin hangi cemaate ait olacağını seçme gibi bir özgürlüğü de yok. Oysa azınlık cemaatleri din temeli üzerinde yapılanmış durumdadır ve kişinin kendi dinini özgürce seçmesinden daha doğal bir şey olamaz. Diğer bir deyişle Türkiye'de Müslüman olmayanların din özgürlüğü cemaatsal kısıp alınarak sınırlandırılmış durumda. Bu yaklaşımın bir diğer vechesi, devlet bürokrasisince kabul görmüş gözükken Ermeni Patrikhane Yasası'nda gözler önüne serilmekte: Patrikliğe büyük yetkiler tanıyan bu düzenleme, Ermeni vatandaşların cemaat içinde kalmalarını hedefliyor... Bu değerlendirmeden çıkacak sonuç Türkiye'de kişinin azınlık olmaktan vazgeçme, sağlandığı söylenen imtiyazlardan vazgeçme özgürlüğünün bile olmamasıdır. Tam aksine devlet gayrimüslim cemaatleri kendi has vatandaşlarından ayrı birer 'azınlık' olarak görmek istiyor; ve bu durumu pekiştirmek için de cemaat liderliklerini bir tür 'çoban' olarak kullanıyor. Çünkü Türkiye'de devlet, dini Müslüman ve etnik kökeni de Müslümanlaşmış kavimlerden olmayan birini 'Türk' ve 'vatandaş' sayacak bir ideolojik yapıya ve zihniyete hala sahip değil...

Devletin bu tutumu gayrimüslim azınlık cemaatleriyle olan ilişkilerde ve kullanılan yöntemlerde de açığa çıkmakta: Devlet bürokrasisinin en yaygın hareket tarzı, kendisini tek taraflı, hegemonik bir düzenleme aygıtı olarak tanımlamasıyla bağlantılı. Cemaatlere mümkün olduğunca uzak, bilgi paylaşmaktan kaçınan, soğuk ve neredeyse düşmanca bir tavrın sanıldığından çok daha yaygın olduğu söylenebilir. Amiyane tabirle bu 'yersen' türü davranış kalıbının uygun olmadığı noktada ise iki tür yaklaşım söz konusu: Birincisi nüfuzlu kişiler

üzerinden giden enformel araçlarla ve milliyetçi medyanın baskısıyla cemaat taleplerinin dizginlenmeye ya da bu taleplerin seslendirilmelerinin engellenmeye çalışılmasıdır. İkinci yol ise devlet ile cemaat dini liderlikleri arasında, hiyerarşik güç birlikteliğine dayanan kendine özgü 'koalisyonların' üretilmesi. Diğer taraftan gayrimüslim cemaatlere mensup kişi ve kurumların şikayet ve itirazları söz konusu olduğunda, devletin en belirgin tavrı 'görmezden gelme' olarak tanımlanabilir. Ancak böylesi bir dışlamanın sürdürülmesinin kolay olmadığı dönemlerde, bürokrasinin mümkün olduğunca görüntüde kalan, temeldeki gerçekliği aynen bırakan palyatif düzeltmelerle yetindiği görülmektedir. Yaşanmakta olan AB sürecinde olduğu gibi baskının daha da arttığı dönemlerde ise; yukarda örnekleri verildiği biçimde, 'reformların' olabildiğince muğlak bir terminolojiye bağlanması ve bürokratik müdahaleye açık tutulması temel tercih olmaktadır.

Bu genel tavrın devlet ile gayrimüslim azınlık cemaatleri arasında güven tesis etme açısından son derece olumsuz bir nitelik taşıdığını söyleyebiliriz. Sorunların birlikte tanımlanması, kaygıların karşılıklı olarak anlaşılması, çözüme yönelik alternatiflerin geliştirilmesinde istişare edilmesi, kararların toplumsal katılıma açık tutulması, nihai çözüm önerilerinin ikna mekanizmasına dayandırılması gibi demokratik yöntemler henüz Türkiye bürokrasisinin çok uzağında. Oysa gayrimüslimlerle devlet arasındaki tarihten gelen mesafenin kapatılması ve her iki tarafı da gerçek bir diyalog kurma açısından paralize eden tedirginliğin çözümü tam da bu noktada. Türkiye'nin gayrimüslim azınlıkları artık basit ve eşit birer vatandaş olmak istiyorlar...

Yasalar, Uygulama ve Yargı

Cumhuriyet'in modernizm anlayışı, elit bir kadronun toplumu tepeden reforme etmesi yönünde bir siyasallaşmayı teşvik ettiği için; Türkiye'de yasaların işlevlerini aşan bir meşruiyetleri vardır. Yasa çıkararak toplumun değişeceğini veya dönüşeceğini uman bu yaklaşımın karşılığı olarak da, bütün yanlışlık ve 'geriliklerin' yasalara atfedilmesi gibi kolaycı bir bakış toplumda epeyce yaygın. Böylece yeni 'reform' çabalarının da yoğunlaştığı nokta yasa değişiklikleri ve yasalar olmakta. Gayrimüslim azınlık cemaatleri açısından da durum böyle... Dolayısıyla da bürokrasi ile cemaatler arasındaki zımnî gerilim kendisini yasalar alanında yeniden üretiyor. Gayrimüslim cemaatler kendi sorunlarını 'çözecek' yasa değişikliklerini talep ederken, bürokratik mekanizma muhtemel yasa değişikliklerini ya engellemeye, ya da içeriklerini kendine uygun hale getirmeye çalışmakta.

Diğer taraftan bürokrasiye atfedilen bu direnç hali, ülke genelinde değişime direnen sosyolojik koalisyonun genel ideolojik tutumunu yansıtmakta. Bu nedenle de gayrimüslim azınlık cemaatlerini ilgilendiren konularla, genelde insan hakları ve demokratikleşme yönündeki adımlar içiçe geçmekte. Böylece reformları AB'nin önyak olduğu bir bölücülük siyasetinin parçası olarak algılayanlar açısından, gayrimüslimlere yönelik her yapıcı adım, söz konusu bölünmeyi derinleştirme çabası olarak yorumlanabiliyor. Bu algılama, bürokratik direnci meşru kılan bir atmosferin varlığına işaret ettiği ölçüde; yasaların nasıl olup da ertelenebildiğini veya kadük edildiğini de ortaya koymakta. Örneğin gayrimüslim ve her türlü azınlıklar açısından hayati önem taşıyan, bugün 'azınlık' meselesi olarak duran birçok konuyu vatandaşlık düzlemine çekerek devleti rahatlatarak olan 'ayrımcılığın önlenmesi mevzuatı' bir türlü çıkarılamıyor. Çünkü devlet bürokrasisi toplumsal kesimler arasındaki eşitliği sağlama; toplum/devlet ilişkisindeki mesafeyi kısaltan hiçbir adımı atmamak istemiyor. Bugün hala denetimden kaçan ama topluma yönelik manipülasyon gücünü elde tutmak isteyen bir bürokrasi ile karşı karşıyayız...

Söz konusu manipülasyon yeteneğinin en işlevsel olduğu alanlardan biri de zaten yasaların kendisi: Yasa yapma mekanizmasının ayrılmaz bir parçası olan bürokrasi; bilgisi, deneyimi ve prestijinden de yararlanarak, epeyce ‘esnek’ bir hukuk anlayışı geliştirmiş durumda. Buna göre yasaların görünürdeki niyeti ne olursa olsun, yorumla yoldan çıkmaya, hatta amaçladığının tam tersi sonuçlara neden olmaya müsait bir dille kaleme alınmaktadır. Öyle ki, yasalara konu olan vatandaşlar ve tüzel kişiliklerin kaderi doğrudan bürokrasinin yorumuna ve rızasına bağımlı olabilsin... Gayrimüslimler konusunda bu durum daha da vahim boyutlara varmakta, çünkü bürokratik uygulamayı sarmalayan milliyetçi aora Cumhuriyet’in kuruluşundan bile öncelere giden bir meşruiyet çizgisine oturmakta; ve bu durum yapılan kasdi uygulamaların kamuoyunda tartışılmasını, hatta bilinmesini engelleyici bir rol oynamakta.

Ancak yasalar ne de olsa belirli hakların garanti edilmesi ve hayata geçmesine yönelik bir imkan alanına işaret eder. Bu nedenle bürokrasinin kullandığı uygulama pratikleri, yasaları enformel planda denetleyici ve biçimlendirici bir işleve sahiptir. Kurumsal kültür açısından ise, var olan durumun bürokratik erkin ağırlığını sürdürmesini sağlayacak biçimde, mümkün olduğunca muğlak ve manipülasyona açık tutulması temel bir amaç gibi durmakta. Söz konusu direnç atmosferi iki temel taktiğin gelişmesiyle sonuçlanmış gözükmekte: Birincisi ‘alt kadro hakimiyeti’ diye adlandırılabilir, formel bürokratik hiyerarşinin geçerliliğini akla getiren bir iç nüfuz paylaşımıdır: Gayrimüslim azınlık cemaatlerine ilişkin konularda, bürokrasinin içinde sanki kendi iç geleneğine sahip, daha dar ve kapalı, paralel bir hiyerarşi mevcut. Hangi talebin veya sorunun nasıl ele alınacağı, formel hiyerarşinin neresine muhatap kılınacağı, hatta formel hiyerarşik mekanizmanın rutin prosedürünün parçası yapıp yapılmayacağı; sanki bu iç odağın kararına tabi. Nitekim gayrimüslim cemaatlerin deneyimi, bürokrasi içinde kimsenin bilmediği ya da bilmez görüldüğü bir dizi ‘çıkılmaz sokak’ın bulunduğunu ortaya koymakta. İkinci taktik ise, bürokrasinin birbirini referans göstererek değişimi engelleyecek ‘kısır döngü’ler üretmesi. Böylece farklı bürokratik merciler kendi aralarında ‘paslaşarak’ herhangi bir konuyu kadük etme gücüne sahipler. Asıl önemlisi bu uygulamanın, herhangi bir formel ilişki veya iletişime ihtiyaç göstermemesi. Çünkü bürokrasinin kullandığı dil, zaten arka palandaki gerçek amacı ima eden bir niteliğe sahip. Osmanlı’dan bu yana yerleşik bir ‘korunmuş alan’ olarak bürokrasi, kendi iç hedeflerini ve tercihlerini sıradan günlük uygulamalarına ve diline yedirmekte epeyce başarılı gözükmekte. Dolayısıyla gayrimüslim cemaatler açısından bürokrasi, hangi tarafına muhatap olduğundan bağımsız olarak, bir bütünlük arzetmekte ve bu özellik onu ulaşılmaz kılmakta. Ulaşılmazlığın gayrimüslimleri ‘adamını bulma’ biçiminde dolaylı taktiklere yöneltmesi ise, son kertede uygulamanın yasaya üstünlüğünün teyidi olmaktadır.

Öte yandan uygulama pratikleri sadece yasaların etrafından dolanılmasıyla sonuçlanmayıp, eğer mümkünse yasaları bir tür meşruiyet muhakemesi olarak kullanmayı da teşvik etmekte. Bunun en bilinen örneği, gayrimüslim azınlık cemaatlerinin taleplerinin ‘tekabüliyet’ argümanı ile karşılanması. Buna göre diğer ülkelerdeki Türk azınlığının sahip olduğu haklarla, Türkiye’deki gayrimüslimlerin hakları arasında bir tekabüliyetin aranması gerekmektedir. Doğal olarak bu yaklaşım geçmişte Rum cemaatine ilişkin olarak epeyce gündemde tutulmuştu... Ne var ki gayrimüslim azınlıkların sahip olduğu hakların menşei olan Lozan Antlaşması, Türkiye ile Yunanistan arasında yapılmış bir tekabüliyet ilişkisini değil; Türkiye’nin uluslararası devletler nezdinde varlığının tescilini ifade etmekte. Diğer bir deyişle bu haklar Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile kendi vatandaşları arasındaki bir ‘sözleşmeye’ gönderme yapmakta. Türkiye’nin başka bir ülkenin kendi vatandaşlarına davranışından hareketle, kendi vatandaşlarına nasıl davranacağına karar vermesinin ise anlaşmalar hukukuna

ilişkin Viyana Sözleşmesine aykırı olma yanında, siyaseten savunulabilir hiçbir yanının olmadığı da açık...

Nihayet, yasa ve uygulama dışında, gayrimüslim azınlık cemaatlerinin Lozan'dan, daha temelde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmaktan kaynaklanan haklarının elde edilmesinin önünde bir üçüncü engel düzlemi daha mevcut: Yüksek yargı. Hak arama açısından gidilebilecek bu en üst makamlar, yıllardan beri sistematik olarak devlet uygulamasını meşru kılacak kararlar almaktalar. Bu kararların ortak noktası, gayrimüslimlerin temelde 'hakiki' birer 'Türk vatandaşı' olmadıkları gerçeğini yansıtmakta. Çünkü birçok olayda yasadaki herhangi bir zaaf olmamasına karşın, yüksek yargının yorumu açık bir biçimde yasanın ayrımcı bir biçimde işlevselleştirildiğini ortaya koymakta. Bu açıdan Türkiye'de yargının siyasallaşmış olduğu tespitin ne denli doğru olduğu da anlaşılmakta. Ancak buradaki 'siyasallaşma' siyasetçilerin yargı üzerindeki muhtemel etkisine değil; bir anlamda tam aksine, kadim bürokratik gelenek içerisinde üretilmiş bulunan 'devlet' siyasetinin tahakkümüne gönderme yapmaktadır...

Vatandaşlar ve Yabancılar

Türkiye'de devletin gayrimüslim azınlık cemaatleri karşısındaki tavrının tesadüfi veya konjonktürel olduğunu düşünmek mümkün değil. Cumhuriyet'in hemen sonrasında Anadolu'da gayrimüslimlerin dolaşım özgürlüklerinin engellenmesi ve evlerine el konması süreci; 36 Trakya pogromu, 42 Varlık Vergisi, 55'de 6 Eylül saldırısına kadar ulaşmakta. Sonraki yıllarda 64'deki zorunlu mübadele ve ardından 74'de vakıf mallarının müsaderesine yönelik sistemli çaba; gayrimüslim cemaatler/edevlet ilişkisinin, hiç de basit bir vatandaşlık meselesi olmadığını ortaya koymakta. Buradaki konu belirli vatandaşların haklarını alıp almamaları değil; bu kişilerin 'vatandaş' olup olmadıkları... Nitekim aynı tarihsel süreçte çeşitli devlet kurumlarının gayrimüslimlere ve vatandaşlığa yaklaşımı bu gerçeğin kanıtı: "1940'larda, askeri okullara ve hatta sivil memuriyete giriş için verilen ilanlarda 'Türkiye Cumhuriyeti tebaasından ve Türk ırkından' olmak ilk koşuldu. 1934 İskan Yasasında 6 kere geçen 'Türk ırkı'nın yanı sıra, saymadığım kadar 'Türk soyu' geçiyordu. Bugün ise 4 Mayıs 2004 tarihli Resmi Gazete'de çıkan Yönetmelik, vatandaşlığa girmek için başvuranların 'soy durumları'nın konsolosluklar, MİT, Emniyet ve valilikler tarafından araştırılacağını yazıyor." (Baskın Oran – Birgün, 04/06/2004)

Gayrimüslimliği bir tür 'gayrivatandaşlık' haline getiren bu resmi tutum, hemen her alana yansımış durumda: Örneğin 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu, 24/1 maddesinde gayrimüslim azınlık cemaatlerine ait okullara atanacak müdür yardımcılarını 'Türk asıllı ve T.C. uyruklu' diye belirterek; bu pozisyona gayrimüslimlerin atanmasını engellemekte. Asayiş bağlamında ele alındığında ise gayrimüslimlerin 'yabancı polisi'ne muhatap olduğu anlaşılmakta. Diğer bir deyişle Türkiye'deki gayrimüslimler sıradan birer 'Türk vatandaşı' olsaydı, ülkeyi ziyaret etmekte olan geçici bir topluluk gibi tanımlanmakta. Bu ise sadece evrensel insan haklarına değil, bizzat Türkiye'nin kendi vatandaşlık tanımına aykırı... Görülmekte ki iş gayrimüslimlere geldiğinde devlet kendi ilkesel ideolojik temelini bile reddedecek adımları atmakta tereddüt etmiyor. Bu anlayış uygulamada apaçık eşitsizliklerin kalıcı hale gelmesiyle sonuçlanmış: Gayrimüslimlere farklı seri numaralı nüfus cüzdanı ve pasaport verilmesi gibi uygulamalar neredeyse kanıksanırken; örneğin vakıflara yükümlülük getirmeyen 'ivazsız' bağışlarda 'diğer' kategorisindeki vakıfların herhangi bir izin alma yükümlülüğü yokken; gayrimüslim vakıflar izin almak zorundalar...

Bu tablonun özü gayrimüslimlerin bir tür ‘yabancı’ olarak algılanması; ve bu algılamının tüm yasal ve bürokratik sisteme nüfuz edip yapısallaşmış olmakla kalmayıp, devlet zihniyetinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş olmasıdır. Hiçbir hukuksal meşruiyeti olmayan bu anlayış, kendisine her fırsatta mevzuatta ve yargı kararlarında yer bulmuştur. Nitekim Yargıtay Hukuk Kurulu gayrimüslimlerden ‘yabancı’ olarak söz edebilmiş; buna yasal yoldan itiraz edildiğinde de, verdiği yanıtta ‘gayrimüslimlerin sayıca artık tehlike arz etmeyecek kadar azalmış olduklarını’ bir hukuksal gerekçe olarak öne sürebilmiştir. 1989-91 arası uygulanan bir yönetmelik ise, sabotaj yapması muhtemel kategoriler arasında gayrimüslimleri ‘memleket içindeki yerli yabancılar’ olarak tanımlamıştı. Ancak söz konusu devlet yaklaşımının en somutlaşmış hali muhakkak ki 1962’de gizli kararnameyle kurulmuş olan Azınlık Tali Komisyonu’dur. Bugün bile bu komisyonda kimlere görev verildiği, hangi kararların alındığı, bürokrasi ve yargıyla formel ve enformel hangi tür bağların kurulduğu bilinmemekte; Başbakanlık İnsan Hakları Dairesi, yani siyaset kurumu da bu bilgilerden bihaber bulunmaktadır. 5 Ocak 2004’de gene gizli kararnameyle lağvedildiği söylenen söz konusu Komisyon’un bugün hiçbir dokümanına ve arşivine ulaşmak mümkün gözüküyor. Dahası bu arşivin yeri bile bilinmiyor... Bu gizlilik Azınlık Tali Komisyonu’nun faaliyetlerinin ancak ‘devlet sırrı’ kapsamında telakki edilmesiyle mümkün. Bu ise Türkiye’de gayrimüslim azınlıkların, ‘içimize nüfuz etmiş birer yabancı odak’ olarak algılandıklarını ortaya koymakta.

Sonuç

Devletin gayrimüslim azınlık vakıflarına ilişkin olarak çıkardığı son iki yasanın serencamı, bütün bu meselenin nasıl genel dünya konjonktürüyle ve Türkiye’nin küresel bütünleşme süreciyle bağlantılı olabileceğine de işaret etmekte: El konmuş olan gayrimenkullerin vakıflara iade edilmesi için yapılan müracaatların hepsi ilk yasadan sonra 6 ay içinde yapılmıştı. Ardından bu süre yasa değişikliği ile 18 aya çıkarıldı ama yeni bir müracaat olmadı. Dolayısıyla bürokrasinin tüm müracaatları sonuçlandırarak vakti mevcut. Ancak kamuoyundaki izlenim bürokratik mekanizmanın söz konusu sürenin dolmasını beklediği şeklinde... Sanki gayrimüslim cemaatlerin hakları, Türkiye’nin AB üyeliği ile ilişkilendirilmekte. Diğer bir deyişle eğer 2005 başında müzakereler başlarsa, gayrimüslim vakıf mülklerine de olumlu yaklaşılacak; ama eğer tarih alınamazsa, cemaatlerin haklarına el konacak.

Gayrimüslimlerin birer ‘yabancı’ olarak görüldükleri, hiçbir zaman gerçek ‘vatandaş’ olamama yanında; sürekli ve sistemli olarak yasalar, uygulamalar ve doğrudan yargı kararlarıyla taciz edildikleri bir tarihsel sürecin içinden gelinmekte... Ne yazık ki bu durum geçmişte olduğu gibi, bugün de ancak dış politikanın konusu olan güç dengeleri ve özel etkiler sayesinde değişebilmekte. Türkiye, kuruluş ideolojisinden ve o dönemin kendine has savunmacı psikolojisinden miras aldığı zihni tavrı, entellektüel ve siyasi dinamiği içinde aşamamış gözüküyor. Kendi tarihiyle ve kimliğiyle yüzleşememenin getirdiği sıkıntı, bugün gayrimüslimler üzerinden tahakkümcü ve çoğu kez savunulamayacak kadar küçük düşürücü anlayış ve uygulamanın devlet bürokrasisinin kılcal damarlarına nüfuz etmesiyle sonuçlanmış durumda.

Oysa gayrimüslimler özel haklar peşinde değiller... Onlar sadece basit ve eşit vatandaşlar olmak istiyorlar. Bunun için diğer ülkelerin taleplerini gündeme getirmek, bu toprakların çokkültürlü geçmişi açısından ne denli ‘ayıp’ ise; gayrimüslim meselesini genel dış politikanın konusu kılarak, faydacı bir yaklaşımın malzemesi yapmak da o denli küçük düşürücü. Diğer taraftan atılması gereken adımlar bilinmez de değil... “Türkiye... Lozan Antlaşması’nın nasıl uygulanacağını gösteren bir yasa çıkararak çözüm yönünde çok ciddi bir

adım atabilir. Bu yasada keyfi yorumları engellemek için tüm gayrimüslim yurttaşlarımızın etnik/millî kökeni ne olursa olsun kapsam içinde görüldüğü açıkça belirtilmeli, gayrimüslimlerin dini kurumları ayrı birer tüzel kişilik olarak düzenlenmelidir. Yani dernek, vakıf vd. dışında, ‘dini kurum’ adı altında yeni bir tüzelkişilik yaratılmalı ve bu dini kurumların tüm sosyal ve hukuki ilişkileri bu tüzelkişilikle bağlantılı bir şekilde düzenlenmelidir. Gayrimüslim vatandaşlarımızın kamu görevlerine atanmasına engel olan yazısız yasalar derhal ortadan kaldırılmalı; ‘ayrımcılığın önlenmesi mevzuatı’ yürürlüğe konulmalıdır. ‘Azınlık yaratma suçu’ gibi, insan haklarıyla bağdaştırılması oldukça zor olan hukuki düzenlemeler yasalarımızdan ayıklanmalıdır...” (Orhan Kemal Cengiz, ‘Türkiye’nin dini azınlıkları’ - Radikal, 27/5/2004)

Bunlar yeni ve bilinmeyen önermeler değil... Ancak söz konusu demokratikleşme adımını atabilmek niyet ve siyasi irade ile bağlantılı. Ama daha da önemlisi bu bir zihniyet meselesi: Türkiye’de gayrimüslim azınlıklara bakış, genelde devlet/toplum ilişkisinin beslendiği otoriter zihniyetin doğal uzantısı. Çünkü bu yaklaşım toplumu ‘millet’ olarak homojenleştirip, devleti de onun ‘doğal akli ve iradesi’ kılarken; tüm toplumsal siyaseti ‘devlet çıkarı’nın uzantısına dönüştürmekte. Bu durumda toplum içindeki farklılıklar bir tür ‘yabancı’ haline gelmekte ve devlet politikasına muhatap olmaktadır. Öte yandan kimin vatandaş kimin yabancı olacağı, devletin uhdesindeki bir kimlik tanımına bağlanırken; devletin kurucuları, asli sahipleri veya elitleri söz konusu tanımını kendi ideolojik konumlarını pekiştirecek biçimde yapmaktalar. Nihayet Türkiye’nin kendine özgü ‘parçalanmış imparatorluktan yeniden doğmuş olma’ psikozu, toplumun da devletin bu tutumunu desteklemesiyle sonuçlanmakta. Dolayısıyla Türkiye toplum ve devlet olarak otoriter zihniyette buluşmakta; veya başka bir ifadeyle, otoriter ideolojik yaklaşımın ve buna bağlı baskıcı nizam ve uygulamaların yadırganmadığı bir anlam dünyasında yaşamakta.

Dolayısıyla gayrimüslimler konusunda toplumun iç dinamiğinden beslenen kalıcı çözümlerin üretilebilmesi de; Türkiye’nin bir bütün olarak demokratlaşmasından, kendisine mesafe alarak bakabilmesinden, iç dünyasıyla yüzleşebilmesinden bağımsız değil...

(*) Bu yazı, TESEV ve TESEV Demokratik Değişim Gönüllüleri Gönüllüleri tarafından 15/5/2004 tarihinde düzenlenmiş olan sempozyumda sunulan tebliğlerde ve yapılan tartışmalarda gündeme getirilen tespit ve bilgilerden yola çıkılarak kaleme alınmıştır.